

Hıristiyanlıkta Püriten Anlayış ve Etkileri

Ali İsrá GÜNGÖR*

ABSTRACT

Puritanism in Christianity and its Effects

Puritans was the name given in the 16th century to the more extreme Protestants within the Church of England who thought the English Reformation had not gone far enough in reforming the doctrines and structure of the church; they wanted to purify their national church by eliminating every shred of Catholic influence. Associated exclusively with no single theology or definition of the church (although many were Calvinists), the English Puritans were known at first for their extremely critical attitude regarding the religious compromises made during the reign of Elizabeth I. They encouraged direct personal religious experience, sincere moral conduct, and simple worship services. Worship was the area in which Puritans tried to change things most; their efforts in that direction were sustained by intense theological convictions and definite expectations about how seriously Christianity should be taken as the focus of human existence.

KEYWORDS: *Puritanism, Church of England, english Reformation, Calvinism.*

Hıristiyanlık tarihi, kilisede reform girişimleri ve dini hayatta yenilenme çabaları ile alakalı çok sayıda dini harekete sahne olmuştur. Bunların bir kısmı, doktrinel temel ve yöntem açısından gerçek birer reform kabul edilirken, bir kısmı da ya daha önce önerilmiş ve uygulanmış girişimlere bir tepki niteliğinde ya da kendince yarım kalmış bir reform sürecini tamamlama hareketi niteliğinde olmuştur. Böylece ister Protestanlıkta olduğu gibi reform adı altında olsun isterse Katoliklikte olduğu gibi "karşı-reform" adı altında olsun Hıristiyanlık tarihindeki bu hareketlerin çoğu temel kaynaklara tekrar müracaat ederek bir dini yenilenme gerçekleştirme iddiasında olmuş ve buna teolojik ve doktrinel temeller aramıştır.

Hıristiyanlık tarihinde kendine has özellikleri olan bir Püriten anlayış veya hareketin varlığı ve etkileri pek çok araştırmaya konu olmuştur. Söz konusu Püriten anlayış temel doktrin bakımından genel Protestan reformunun bir parçası olmakla birlikte, kendine has nitelikleri ve etkileri bakımından tartışmalara neden olmuştur. Bunun temel nedeni, Püriten hareketin genel karakter bakımından Kalvinci teolojik yaklaşımları benimsemiş olmakla birlikte bazı doktrinel esasları kendine has yorumlarla genişleterek bunu kullan-

* Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

maya çalışmış olmasıdır. Dolayısıyla Püriten anlayışın dini hayata yansımaları kendine has bir dindarlık tarzı geliştirmesi bakımından incelemeye değerdir.

Püriten anlayışın Hıristiyanlık tarihindeki yerini ve önemini bu açıdan ortaya koymak, bu anlayışı, harekete özelliğini veren çeşitli boyutlarıyla ele almayı gerektirmektedir. Bu çerçevede önce, Püriten ve Püritenlik kavramları üzerinde durmak, sonra Püriten anlayışın genel reform düşüncesi içinde fakat İngiltere şartlarında ortaya çıkış sürecini ele almak, daha sonra bu hareketin Amerika'daki gelişimine temas etmek gerekmektedir. Daha sonra ise, Püritenliğin temel özellikleri bağlamında; bu anlayışın dini ve ahlaki boyutlarını, buna dayanak teşkil eden teolojik yaklaşımları ve bunun hem toplumsal hayata yansımalarını ortaya koymak faydalı olacaktır.

1. Püriten ve Püritenlik Terimleri

Püritenlik üzerine yapılmış araştırmalarda ittifak edilen bir nokta, "Püriten" kavramının, İngiltere'de, Kraliçe Elizabeth döneminde (1558-1603), dini anlayış ve uygulama bakımından aşırı katılığı ifade ettiği, kendilerine karşı olanlar tarafından Püritenlere sıfat olarak verildiği ve Püritenlerin bu anlayışlarını kötüye kullandığıdır¹. Püriten kök itibarıyla; saflık, temizlik, masumluk ve nezaket anlamlarına İngilizce "purity" kelimesinden gelmektedir; ancak kelimenin sıfat olarak anlamı "ahlak ve din konusunda çok sofu kimse" olarak verilmektedir².

Püritenleri başkalarının gözüyle tanımlayan bu kavram/etiket, onların hayat tarzlarına vurgu yapmak için "entelektüel düşünce karşıtı", "kültür karşıtı", "ayrılıkçı" ve "bilinçli olarak içe kapalı" kimse gibi anlamlarda da kullanılır³. Bazıları da bu sıfatın Anglikanlar tarafından Püritenler için "dar görüşlü", "iki yüzlü" kimse anlamında küçümseyici tarzda kullanılmış olduğunu belirtir⁴. Bu çerçevede, Püriten sıfatının, muhalifleri tarafından Püritenlere verilmiş bir takma ad olduğu ve genelde olumsuz anlamlar içerdiğini ifade etmek mümkündür.

Püritenlik terim olarak ise, Hıristiyanlıkta 16. yüzyılda aşırı İngiliz Protestanların oluşturduğu bir dini hareke işaret etmektedir. Bu akımın mensupları, kilisenin kutsal metinlerinden kaynaklanmayan ve sonradan üydürülmüş her türlü katkıdan arındırılması gerektiğini savunmuştur⁵. Bu hareketin temel hedefinin, İngiliz Protestanlığını, Roma Katolik form ve törenlerinin bütün kalıntılarından temizlemek suretiyle saflaştırmak olduğu belirtilmiştir⁶.

1 Bkz. John Spurr, *English Puritanism (1603-1689)*, Hampshire/England 1998, 17.

2 Bkz. Redhouse İngilizce-Türkçe Sözlük, İstanbul 1989, 784.

3 Christopher Durston and Jacqueline Eales, *The Culture of Puritanism*, New York 1996, 26.

4 Bkz. Bernard Ramm, *A Handbook of Contemporary Theology*, (Grand Rapids: Eerdmans, 1966), 48.

5 Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998, 313.

6 M.M. Knappen, "Puritanism", *An Encyclopedia of Religion*, Ed. Vergilius Ferm, New Jersey 1959, 628.

En yaygın tarihsel kullanımı itibariyle “Püritanizm”, hem İngiliz Adaları’nda hem de sömürge dönemi Amerika’sında İngiliz Protestanlığı içinden çıkan bir harekete işaret etmektedir. Bazı tarihçiler, Püritenliğin özünü İngiliz Reformasyonunun yavaş ilerlemesine bir tepki olarak tanımlarlar ve tarihini İngiltere Kilisesinin teşekkül yıllarındaki William Tyndale (1495-1536) ve John Hooper’a (ö.1555) kadar geri götürmüşlerdir. Fakat onun en büyük etkisi I. Elizabeth’in 1558’de iktidara gelişi ile Püriten idareci Oliver Cromwell’in 1658’deki ölümü arasında hissedilmiştir⁷.

Püritenliğin Hıristiyanlık tarihindeki yerini ortaya koyabilmek için önce bu hareketin ortaya çıkış amacını, sürecini ve tarihi gelişimini incelemek gerekir.

2. Püritenliğin Ortaya Çıkışı ve Tarihi Gelişimi

Püritenliğin tarihi gelişim sürecini iki aşamada ele almak gerekir. Çünkü Püriten anlayış her ne kadar 16. ve 17. yüzyılda İngiltere şartlarında ve İngiltere Kilisesi’nde eksik kalan reformu tamamlamak amacıyla ortaya çıkmışsa da, bu anlayışın Amerika’ya etkisi ve oradaki gelişimi kendine has bazı özellikler taşımaktadır. Bu nedenle, Püriten anlayışı ve hareketi, tarihi gelişim seyri ve etkileri açısından, İngiliz Püritenliği ve Amerikan Püritenliği şeklinde iki dönem halinde ele almakta fayda vardır.

a) İngiliz Püritenliği

Kral VIII. Henry’nin 1534’de İngiltere Kilisesini Roma’dan ayırması, Protestanlığın İngiltere’ye girişine işaret etmesi bakımından önemlidir⁸. İngiltere’de Protestan düşüncüyü yerleştirme mücadelesi ise yoğun olarak Kral VI. Edward döneminde (1547-53) yaşanmıştır. Fakat daha sonra İngiltere, Kraliçe Mary döneminde (1553-58) yeniden Katolik Kilisesine bağlanmış, bu süreçte çok sayıda Protestan öldürülmüş ve bir çoğu da sürgüne gönderilmiştir. Sürgüne gönderilenlerin önemli bir bölümü Cenevre’de John Calvin’in kilisesine katılmış, İngiltere’de kalanlar ise baskı altında yaşamıştır. Fakat daha sonra Kraliçe Elizabeth’in 1558’de tahta çıkışı Protestanlar arasında coşkuyla karşılanmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan ve oldukça etkili olan “Cenevre Kitabı Mukaddesi”⁹ ile John Foxe’un “The Book of Martyrs”i (Şehitler Kitabı, 1563) reform tartışmalarını canlandırmış ve bu gelişmeler, bazılarınca, İngiltere Kilisesinde yarım kalan reformun tamamlanması için Tanrı’nın bir işareti olarak yorumlanmıştır¹⁰.

7 Francis J. Bremer, “Puritanism”, Encyclopedia of Religions, Ed. Mircea Eliade, Vol. 12, New York 1987, 102.

8 Francis J. Bremer, Shaping New Englands, New York 1994, 3.

9 İngiltere’deki dini çalkantılar ve baskılar nedeniyle Cenevre’ye sürülen İngiliz Protestanlar, kendi idealleri olan Kutsal Kitap’ın İngilizce versiyonunu yayınlamışlardır. Kutsal Kitap’ın 1560 yılında tamamlanmış ve yayınlanmış olan bu İngilizce versiyonu “Cenevre Kitabı Mukaddesi” olarak tanınmıştır. Bu versiyon, Kraliçe Elizabeth döneminde İngiliz toplumu, İskoçya’daki reformasyon ve Amerika’ya ilk göç eden Püritenler için temel kaynak olmuştur (William Haller, The Rise of Puritanism, New York 1965, 8).

10 Christopher Durston and Jacqueline Eales, 212.

1560'larda papaz kıyafetleri üzerine çıkan tartışmalar esnasında, bir grup, İngiltere Kilisesinde "Presbiteryen"* yönetim sisteminin yerleşebilmesi için parlamentonun desteğini almaya çalışmıştır¹¹. Reform sürecindeki geçikmeden kaygılanan bir başka grup ise, devlet kilisesini reddetmiş ve Tanrı ile aralarında "sözleşme"ye dayandığını iddia ettikleri "Bağımsızlar" denilen gönüllü cemaatler kurmuştur¹². Her iki grup, özellikle bağımsızlar, o dönemdeki yönetimin ağır baskılarına uğramıştır. Püriten hareketin ortaya çıkışının temelleri işte bu gelişmelere dayanmaktadır. Devlete bağlı kilise sisteminde düşündükleri reform imkanını bulamayan ve toplumda "Püritenler" olarak tanınan bu insanlar, vaazlara risaleler yayınlamaya, dini sohbetlerde, toplumsal davranışlarda ve örgütlenmede disipline önem vermeye başlamışlardır. Püritenlerin bu süreçte soylular arasında ve Parlamento içinde kendilerine taraftar bulması ve buna ilaveten Oxford ve Cambridge'deki öğretim üyelerinden destek görmesi hareketin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır¹³.

Püritenlerin kilisede reform adına ilk etkili girişimleri, Elizabeth'in iktidarı döneminde, daha önceden Katolik Kraliçe I. Mary'nin (1553-1558) baskılarından kurtulmak için Avrupa'nın Protestan merkezlerine kaçmış olan ruhban ve laiklerden gelmiştir. Bu insanlar Cenevre ve diğer yerlerdeki tecrübelerinin etkisiyle radikal hale gelmiş ve Elizabeth'in uzlaşmacı yaklaşımından tatmin olmamışlardır¹⁴. Katolikliğin talepleri ile aşırı reformcu talepler arasında bir "orta yol"* bulma amacı taşıyan uzlaşma girişimleri, reform konusundaki beklentileri karşılamamıştır¹⁵. Aslında daha önce baskılar nedeniyle İngiltere dışına çıkan fakat daha sonra geri dönen göçmenlerin çoğu bu uzlaşmayı makul karşılamıştı, ancak bu, Avrupa'nın diğer yerlerin-

* Presbiteryen yönetim sistemi, Avrupa'da gelişen Reforme geleneğe ait kilise organizasyonu, idaresi ve buna ilişkin bir dizi siyaseti içerir. Eski Yunanca bir kelimeden gelen "Presbyter" terimi, Filistin'de ilk dönem Hıristiyan kilisesinin resmi görevlileri için kullanılmış ve diğer dillere "papaz" veya "yaşlı/kıdemli" anlamında çevrilmiştir. Calvin, Cenevre'de, kilise yönetim modelinde Yeni Ahit'i esas alarak; pastörler, laik yaşlılar, öğretmenler ve papaz yardımcıları olmak üzere dört kademedeki oluşan bir hizmet sistemi keşfetmiştir. Bunlar arasında en önemli görevler pastörlere ve laik yaşlılara verilmiş, bunların belli zamanlarda diğer cemaatlerde benzer görevlerde bulunanlarla bir araya gelmesi istenmiştir. Aslen resmi görevli ruhban (pastörler) ile laik/sivil dindarlar (yaşlılar) arasında bu otorite paylaşımı, hem bağımsız kiliselerde hem de diğer dini gruplarda en yüksek otoriteyi oluşturmuş ve presbiteryen sistemin özünü teşkil etmiştir. Bu sistem daha sonra İskoçya'da ve Amerika'da geliştirilmiştir (Bkz. Peter W. Williams, *America's Religions*, Chicago 1998, 119).

11 Bkz. John Spurr, 51.

12 Bkz. Stephen Brachlow, *The Communion of Saints*, New York 1988, 12.

13 Bkz. Alan Heimert and Andrew Delbanco, *The Puritans in America*, London 1996, 3.

14 Stephen Brachlow, 214-219.

* Reformasyonun Avrupa'da hızla yayıldığı bir dönemde, İngiltere Kilisesi, Calvin'in de etkisiyle papalığın karşısında kendi özerkliğini, Katolik dogmalara bağlı kalarak sağlamak istemiştir. Kraliçe Elizabeth'in bu amaçla izlediği yol "Via Media" (Orta Yol) olarak tanımlanmaktadır (Bkz. Roger Mehl, "Protestanlık Mezhebi", *Din Fenomeni*, Haz. Mehmet Aydın, din Bilimleri Yayınları, konya 1993, 252).

15 Bkz. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1997, 316.

de daha hızlı ve bağımsız gelişen reformu gören pek çok Püritene makul gelmemiştir. Püritenler, İngiltere Kilisesindeki Katolik unsurları ve izleri putperestlik ve dolayısıyla günah olarak nitelendirmekte ve bunun kendi inayet anlayışlarıyla bağdaşmadığını düşünmekteydi.

Püritenler tarafından yapılan ilk protestolar dış sembollere ve kilise törenlerine odaklanmıştır. Papaz kıyafetleri, kilisenin tefrişi, ve litürjideki Katolik unsurlar gibi konularda tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu konudaki en büyük eleştiri, kurumun bu şekilde işleyişinin, papazlık müessesesine inancın ve Evharistiya'da Mesih'in gerçekten hazır bulunuşuna inancın Roma Katolik inancının ve uygulamalarının unsurlarını sembolize ettiği yönündeydi. Tarihte Püriten hareketin ortaya çıkışında etkili olan ilk tartışma konuları da bunlar olmuştur¹⁶.

Kraliçenin ve Canterbury Başpiskoposu Matthew Parker'in (1559-1575) zorla kabul ettirmek istediği bazı uygulamalara karşı çıkan Püritenler, laik halkın desteğini almış, bunun üzerine yönetim, köylerde ve kasabalarda Püritenler lehindeki halk desteğini önlemeye çalışmıştır. Laik halk, Püritenlerin etkili olduğu bir ruhbanlık yönetim anlayışını destekleme yönünde belirgin bir tavır göstermişti¹⁷.

Aslında Püriten reformcuların hedefi, İngiliz toplumunu Presbiteryen sistemine göre idare edilen bir kilise formu içinde yeniden organize etmektir. Fakat onlar Parlamantonun isteğiyle toplanan Westminster Toplantısı'na kadar fikirlerini etkin biçimde dile getirme fırsatı bulamamışlardır. Bu süreçte kendilerine sınırlı olarak vaaz etme ve kitap yayınlama izni verilmiştir. Onların ideali dindar bir toplumun idareye katılımına dayanan bir uzlaşma ve bu toplumun bir dindar sivil devlet tarafından yönetilmesiydi¹⁸.

Püritenlerin ilk dönemlerdeki reform umutları, Edmund Grindal'ın 1575 tarihinde Canterbury Başpiskoposu olmasıyla artmıştır. Püriten olmasa da ilerlemeci bir piskopos olarak bilinen Grindal, kilisede sürtüşmelere neden olan uygulamaları destekleme konusunda ısrarcı olmamıştır. Grindal daha ziyade, rahiplerin eğitim seviyesini yükseltmek ve kilise suistimallerini önlemek için çaba göstermiştir. Bu yaklaşımlar Püritenlerden kuvvetli destek bulmuş ve ilerici üyeler tarafından da savunulmuştur. Grindal, kraliçenin reform taleplerini bastırma isteğini kabul etmeyince, Elizabeth bu durumdan rahatsız olmuş fakat bu konudaki taleplerini ertelemek zorunda kalmıştır. Buna rağmen bu gelişmelerden sonra kilise içindeki bölünme durmamış, genişlemeye devam etmiştir¹⁹.

Bunun üzerine İngiltere'de geniş çaplı bir reform beklentisinde olanlar düş kırıklığına uğramış ve kilise yönetimine hakim olan meclisten umduklarını bulamamıştır. Çünkü Elizabeth ve Parlamento, teolojik tartışmalarla milli bütünlüğü bozmamak için İngiltere Kilisesi'nin itibar ettiği "Book of Com-

16 Bkz. John Spurr, 28-31.

17 Bkz. John Spurr, 34-35.

18 Bkz. William Haller, 173.

19 Francis J. Bremer, "Puritanism", 102.

mon Prayer"ı (Umumi Dua Kitabı, 1552) esas alarak Katoliklikten kalma unsurları muhafaza etmeyi tercih etmiştir. Örneğin, "papaz" terimi, "komün-yon sofrası", "papaz kıyafetlerinin kullanımı" gibi unsurlar korunmuştur. Bunun yanında bir takım kısmi düzenlemeler de yapılmıştır. Örneğin, komünyon ekmeği yerine özel hazırlanmış mayasız ekmek veya ince bisküvi kullanılmasına izin verilmiştir. Kiliselere, hurafe olarak telakki edilen tasvir-leri kaldırma izni verilmesine rağmen, kandil çubukları, resimler, haçlar, kili-se balkon ve Evharistiya'da kullanılan giysilerden hiç söz edilmemiştir²⁰. Sonuçta Anglikan tarzı genel hatlarıyla muhafaza edilmiştir²¹.

Elizabeth'in yönetimi süresince piskoposlar hiyerarşisi tarafından engel-lenen Püritenler, hedefledikleri reformu gerçekleştirebilmenin başka yolları-nı aramaya başlamışlar ve yönetime "An Admonition to Parliament" (Parla-mentoya Bir İhtar, 1572) adlı bir uyarı deklarasyonu hazırlamışlardır. Bu deklarasyon, Parlamento-yu, kilise konusunda sorumluluk almaya zorlamış-tır²². Bazı üyeler buna sempati gösterirken, kraliçe onları bastırmış ve en-gellemiştir. Bunun üzerine diğer rahipler ve laikler, kilise idaresi için alterna-tif bir yönetim sistemi tartışmaya başlamışlardır. Bu amaçla Thomas Cart-wright (1535-1603) tarafından önerilen "Presbiteryen" yönetim sistemi bek-ledikleri reform tarzını içermediğinden Püriten reformcular arasında fazla rağbet görmemiştir²³. Bunun üzerine Robert Browne, Henry Barrow ve John Greenwood (ö.1593) gibi kişilerin liderliğinde bir grup kiliseden ayrılmış ve "Ayrıllıklar" denilen grubu oluşturmuşlardır²⁴.

Kraliçe Elizabeth'in idaresinin son yıllarında ve I. James'in (1603-1625) idaresi esnasında ortaya çıkan yeni teolojik yaklaşımlarla²⁵ birlikte İngiltere'de kilise yönetimi ile ilgili tartışmalarda daha ılımlı bir hava oluşmuştur. Piskoposlar hiyerarşisi içinde bu ılımlı tavrı temsil eden bir grup Richard Hooker, Richard Neile ve William Laud (1573-1645) gibi din adamları tara-fından yönlendirilmiştir. Anglikan düşüncesinde oldukça etkili olan bu grup, Kalvinci kaderciliğin katılığını yumuşatmaya çalışan ve bu yönüyle Katolikli-ğe daha yakın duran bir teoloji ortaya koyan Alman ilahiyatçı Jacobus Armi-nius'un (1559-1609)* görüşleriyle uyum göstermiştir²⁶.

20 Bkz. John Spurr, 9.

21 Anglikan tarzı, Protestanlığın İngiltere'ye muhsus bir şeklidir. Bu tarz, Katoliklikle Reform hareketi Protestanlık arasında uzlaştırıcı bir yol takip etmektedir. Anglikanlık, kısmen reforme edilmiş bir Katoliklik olarak görülmektedir; teşkilat ve kült hayatı bakımından Katolikliğe yakındır. Litürji, doktrin ve dini uygulamalar, Umumi Dua Kitabı'nda düzenlenmiştir. Burada dini liderliğin önemli bir yeri vardır (Bkz. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, 316).

22 Chistopher Durston and Jacqueline Eales, 58-60.

23 Bkz. John Spurr, 51.

24 Bkz. Stephen Brachlow, 214-215, 248.

25 Bkz. John Spurr, 59-62.

* Arminius, Kalvinciliğin determinist kader anlayışına karşı çıkarak ilahi egemenliğin insanın özgür iradesiyle uyumlu olduğunu savunmuştur. O, İsa Mesih'in sadece seçilmişler için değil, bütün insanlık için öldüğünü ileri sürmüştür (Bkz. Şinasi Gündüz, Din ve İnanç Sözlüğü, 41).

26 Alan Simpson, Puritanism in Old and New England, Chicago and London 1955, 3, 10, 13.

Diğer taraftan Püritenler, reform girişimleri esnasında Oxford ve Cambridge'deki ilahiyatçıların da dikkatini çekmişler ve bu üniversitelerden aldıkları destekle, mesajlarını bütün kraliyete yaymışlardır. Yüksek sınıfın himayesi ve bazı Parlamento üyelerinin desteği Püritenlere kürsü güvenliği de sağlamıştı. Hatta bir grup ruhban ve laik lider, kilise giderleri için yapılan bağışların bu hareket tarafından kontrol edilebileceğini dile getirmiş fakat William Laud'un girişimleri gelişmeleri tersine çevirmiştir. Kral I. Charles ve Başpiskopos William Laud, İngiltere Kilisesine uygun gördüğü ve önerdiği anlayışa dayanarak, Püritenleri İngiliz Kilisesinin ana çizgisine karşı, ortodoks olmayan ve iktidardakileri devirmeyi amaçlayan kimseler olarak göstermiş ve onlar için olumsuz anlamda kullandığı "Püriten" tanımını resmileştirmiştir. İngiliz dini hayatı ile ilgili bu gelişme siyasi olarak millete oldukça kötü yansımış ve 1640 itibarıyla I. Charles'a ve Laud'a karşı çoğunluğun destek verdiği birleşik bir cephe oluşmuştur. Toplumda yönetime karşı oluşan nefrete rağmen Kralın da desteği ile Laud'un önerileri uygulanmış ve Püriten rahiplerin bazı hakları ellerinden alınmıştır. Onlar kilise mahkemelerinde haklarını savunmaya çalışsalar da, geçimlerini sağlayan ödemelerden mahrum bırakılmışlar ve ülkeden sürülmüşlerdir²⁷.

Diğer taraftan İngiltere'de kalan Püritenler, mücadeleye devam etmişler ve kralın dış politikasına, dini yeniliklerine, zoraki verdiği ödünlere ve mahkemelerdeki imtiyazlı tutumlarına karşı muhalefete devam etmişlerdir. Patlak veren sivil savaşlar (1642-1648), Kral Charles'ın beceriksiz yönetimi, onun Fransız Katolik Henrietta Maria ile evlenmesinin toplumda uyandırdığı tepki ve İskoçlarla savaş gibi zorluklar, Parlamento'yu krala karşı kıskırtmış ve Avam Kamarası reformcuların eline geçmiştir. Bunun sonucunda Kral, yönetimi Oliver Cromwell liderliğindeki Püritenlere devretmiştir. Bu olay tarihte "Püriten Devrimi" adını almıştır²⁸.

Oliver Cromwell, Charles ve Laud'u ve kısa bir süre sonra Charles'ın oğlu Richard'ı sorguya çekip idam ettikten sonra, kilisenin yeniden organize edilmesi bağlamında bazı denemelere girişmiştir. Bu esnada çok sayıda dini hareket ortaya çıkmış olmasına rağmen sadece "Quaker"lar varlığını devam ettirmiştir. Bir müddet sonra yönetimde bazı düzensizlikler ortaya çıkınca, İngiliz halkı Stuart hanedanlığını II. Charles'ın liderliğinde yeniden yönetime getirmiştir. Bunun üzerine Püritenler dahil yönetimle görüş ayrılığına düşen çeşitli dini gruplar toplumsal hayatta Katoliklerle aynı konuma yerleştirilmiştir. Dolayısıyla onların İngiliz dini hayatındaki ve İngiltere Kilisesi'ndeki rolleri oldukça sınırlanmıştır.

Bu gelişmeler üzerine çok sayıda Püriten Hıristiyan dini hayatına dair görüşlerini, anlayışlarını ve uygulamalarını gerçekleştirebilmek için geleceklerini Amerika'da aramaları gerektiğini düşünmeye başlamışlardır. Püritenlerin Amerika'ya ilk göç edenleri, İngiltere Kilisesi'nin meşruluğunu reddedenler arasında en radikal olanları olmuştur. Pilgrims (dini amaçlı yolculuk

27 Francis J. Bremer, "Puritanism", 104.

28 Alan Simpson, 62-67, 80-84.

yapanlar) veya "Ayrılan Püritenler" denilen bu gruplar, Amerika'daki hür ortamda "kongregasyonel-cemaate dayalı" bir sistem geliştirmişlerdir.

b. Amerikan Püritenliği

Püritenliğin Amerika'daki gelişimi ise, kendine özgü bazı özellikler taşımaktadır. 17. yüzyılın başlarında İngiltere Kilisesinden ayrılan bazı Püriten gruplar Amerika'ya göç etmiştir. İlk büyük Püriten göçü, 1620'de New England'a gerçekleşmiştir. Püritenler Virginia'nın kuzeyinin hemen tamamına kendi din anlayışlarını taşımışlar ve özellikle New England onların kalesi haline gelmiştir²⁹. Burada önce Kongregasyonel kiliseler kurulmuş ve bunlar Hıristiyan toplum modeli ile ilgili görüşlerini 200 yılı aşkın bir süre devam ettirmişlerdir. Massachusetts Bay'a yerleşen Püriten grubun dini liderliğini Richard Mather ve John Cotton yapmıştır. Thomas Hooker geleneksel Püriten ölçülerin Amerika'nın batısındaki yeni yerleşim bölgelerinde yerleşmesinde model olmuştur³⁰. Roger Williams, kişisel dindarlık ve doktrinel doğruluk konusundaki gayretleri ile bir Püriten tipi ortaya koymaya çalışmıştır³¹.

Püritenlerin Amerika'daki yerleşimlerinde New England'ın özel bir önemi vardır. Çünkü bu bölgeye yerleşen Püritenler, Calvin'in Cenevre'de kendi yeteneğini kullanarak dini hayatın; ferdi, kiliseye ait, politik ve sosyal düzene ilişkin bütün boyutlarını göz önünde bulundurarak ve kutsal kitap buyruklarını esas alarak kurduğu sistemi başlangıç noktası kabul etmişlerdir. Bu sistemde temel düşünce sivillerin kilise yönetimine girmesini sağlamak olmuştur³².

New England'da kurulan ideolojik çatıya "ahit" kavramı eklenmiştir. Köklerini daha önce Avrupa ve İngiltere'deki Kalvinci düşüncede ve ortaçağdaki "sözleşme" teorisinde bulan bu fikir, daha sonra New England'da hayatın bütün alanlarına uygulanmıştır. Onlara göre, "Kurtuluş sözleşmesi" vasıtasıyla, İsa'nın kurtarıcı faaliyeti, ermişlerin asli günahtan kaynaklanan ebedi cezadan kurtuluşunu mümkün hale getirmişti. Aslen Tanrı ile İbrahim arasında tesis edilmiş olan "inayet sözleşmesi" vasıtası ile de ermiş olan birey, Tanrı ile kişisel bir ilişkiye girmiş ve bunun vasıtası ile kurtuluşu gerçekleştirmiştir. Benzer şekilde çeşitli sosyal ilişkiler bu ahit anlayışı çerçevesinde yorumlanmıştır. Tanrı ile ermişlerden oluşan seçme bir grup arasında yapılan sözleşmelerle yeni kiliseler kurulmuştur; örneğin evlilik artık bir sakrament olarak değil bir sözleşme olarak telakki edilir olmuştur. Toplumun sosyal organizasyonunda, bu ahde dayalı her idare, Tanrı ile yapılan kolektif bir sözleşme vasıtasıyla meşruiyet kazanmıştır³³.

Amerika'daki Püritenler, bireysel seviyede kafalarını yoğun olarak ruhani devlet fikriyle meşgul etmişlerdir. Kalvinciliğin karmaşık sorularından biri,

29 Bkz. Alan Heimert and Andrew Delbanco, 381-382.

30 Bkz. Francis J. Bremer, Shaping New Englands, 58-60.

31 Bkz. Francis J. Bremer, Shaping New Englands, 11, 68.

32 Bkz. Peter W. Williams, America's Religions, Chicago 1998, 110.

33 Bkz. Peter W. Williams, 111.

kişinin seçilmişler arasında olup olmadığının nasıl bilineceğidir ve New England'daki Pürüten "ermişler" devamlı bu meselenin üzerinde durmuşlardır. Bunun sonucunda onlar, Cenevre'deki sistemin ötesine geçmişler ve kiliseye tam üyelik konusundaki şartları sıkılaştırmışlardır. İngiltere Kilisesi'ndeki piskoposlu ve Presbiteryen yönetim anlayışının tersine, ısrarla cemaate dayalı bir kilise anlayışı geliştirmişlerdir. Böylece kilise anlayışında Tanrı ve kutsal metin yanında, müstakil cemaatin ötesinde hiçbir otorite tanımamışlardır. Bu sisteme göre, kiliseye üye olmak isteyenler kilisenin resmi görevlisine ve kilise üyelerinden oluşan seçme bir gruba müracaat eder ve manevi gelişimi hakkında bilgi verirdi. Onlar bu insanları dener, sınavdan geçirir ve sonunda tatmin olurlarsa, onları toplumun ermiş insanları olarak kabul eder ve kiliseye üye yaparlardı. Bu kabul ediş, Pürüten anlayışta bu insanların toplum içinde "görünür ermişler" olarak imtiyazlı/şerefli bir konumda kabul edilmelerini sağlıyordu.

New England, kilise-devlet ilişkileri bakımından da önemli bir model olmuştur. Bir nevi "teokrasi" kabul edilen bu modelde devlet Tanrı tarafından fakat insanlar aracılığıyla yönetiliyordu. Ruhban, sivil otorite sınıfından çıkarılmıştı. Kilise ve devlet ortak bir amaç için çalışıyordu fakat aynı personele kullanılmıyordu. Kilise-devlet ittifakının temelini oluşturan bu amaç birliği, Pürütenlerin New England'da tesis ettiği modelin merkezinde yer almış ve diğer sosyal ve kültürel formlarda çeşitli şekillerde tezahür etmiştir. Bunun yansımalarını örneğin; eğitim, ekonomi ve politika alanlarında görmek mümkündür³⁴.

Pürüten anlayışın eğitim alanındaki dikkat çekici örneklerinden biri, Harvard Üniversitesi'dir. Bu eğitim kurumu, temelde, hem eğitimli kilise görevlilerinin hem de sivil liderlerin yetiştirilmesi ve onların eğitimi için kurulmuştur. Bu eğitim kurumunda, İngiliz üniversitelerinde de uygulanan Pürüten ilahiyatına dayalı geleneksel klasik müfredat programının esas alınmış olması önemlidir. Pürütenler bu yolla, vatandaşların okur yazarlık oranını genişletmeyi amaçlamışlardır. Onlar aynı zamanda, Tanrı'nın ermiş kullarına verdiği söz bağlamında Tanrı'nın kelamıyla doğrudan muhatap olabilmek için onu okuyabilmeleri ve anlayabilmelerini sağlamak gerektiğini düşünmüşlerdir.

Pürüten anlayışın politik yansımalarına örnek olarak da, New England'daki demokrasi anlayışı örnek gösterilmektedir. Vatandaşlara oy hakkı vermek ve kasaba toplantıları yapmak, vatandaşların mahalli yönetime doğrudan katılımını sağlayan orijinal örnekler olarak belirtilmekte ve Pürütenlerin demokrasi ile yakın ilişkilerine işaret edilmektedir. Buna karşılık Pürütenlerin politik felsefeleri ortaçağ dünya görüşünün kalıntıları olarak değerlendirilmiştir. Çünkü onların bu konudaki görüşleri, Tanrı'nın bu dünyada erkek veya kadın bazı insanlara mülk tahsis ettiği ve bazı insanların yönetim için; diğerinin de hizmet için görevlendirildiği fikrine dayanıyordu. Dolayısıyla servet

34 Bkz. Peter W. Williams, 112.

ve sosyal sınıf, yeni yerleşim yerlerindeki toprak tahsisinden, ev toplantılarında oturacak yer konusundaki düzenlemelere kadar, hayatın çeşitli görünüşleri içinde statüyü belirlemeye yardım ediyordu³⁵. Bazı araştırmacılar, Püritenlerin Batılı liberal demokrasilere ait değerler açısından merkezi bir konumda olduklarına, temsili yönetim biçimi ve dini hoşgörünün gelişmesinde önemli bir rol oynadıklarına, dolayısıyla onların, ferdi hürriyetin bayraktarları, sadeliğin temsilcileri, ölçülü orta yol tipi ve parlamenter demokrasinin tabii yandaşları olarak tanındıklarına dikkat çekmektedir. Bununla birlikte bazı araştırmacılar da, pek çok Püritenin, sosyal ve siyasi bakımdan muhafazakar olduğunu belirtmektedir³⁶.

Püriten anlayışın ekonomik yansımalarına da, Max Weber'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı eserinde vurguladığı gibi, Püritenlik ile kapitalist ekonomi arasında "seçilmişlik fikrine dayalı yakın bir ilişki" görülmesi örnek gösterilir³⁷. Bunun etkilerinin Kuzey Avrupa ile onun Amerika'daki uzantıları olan devletlerde 16. yüzyıldan itibaren ve 18. yüzyıl boyunca görüldüğü ileri sürülmüştür. Max Weber, özellikle ekonomik hayatın bu yeni formu olan kapitalizme uygun olarak bir kişilik tipinin gelişmesini teşvik etmek suretiyle, Püritenliğin kapitalizmi dolaylı olarak desteklediğini kanıtlamaya çalışmıştır. Bunda, kendini disipline etme, belirsiz bir süre için mutluluğu erteleme, rasyonel bir hesap ve artan parayı sistemli olarak yeniden yatırıma dönüştürme gibi davranışları başarıya götüren erdemler olarak değerlendirmiştir. Bazılarına göre, Kalvincilik, kendini disipline etmeye ve Luther'in bu dünyaya ait bir meslekle Tanrı'nın şerefi için çalışma fikrine ilave olarak, kişinin nihai alın yazısı ile meşgul olması fikrini teşvik etmiş fakat kapitalizme tatmin edici bir cevap verememiştir. İşte bu noktada Püriten anlayışın katkıları önem kazanmaktadır. Weber'e göre, gerçekten Tanrı'nın seçtiği kimselerden biri olma amaçlı kendini garantiye alma arzusu, dünyevi başarının harici delili görülebilir ve ilahi onayın işaretleri olarak yorumlanabilirdi. "Püriten ahlakı", "Protestan ahlakı" veya "çalışma ahlakı" olarak çeşitli şekillerde bilinen bu yorumlar, seküler dünyada, Amerikan kültürünün asli bir parçası olarak yıllarca devam etmiştir³⁸. Max Weber, bu dünyada varlıklı ve itibarlı bir hayata kavuşmanın, öbür dünyada da kurtuluşa ermenin işareti olduğuna inanan Püritenlerin, kapitalizmin gelişiminde önemli bir rol oynadıklarını düşünür. Weber, bu anlayışın, Amerika'nın kuruluşunda, Amerikan kapitalizminin gelişiminde ve sömürünün küresel hale gelmesinde de rolü olduğunu ifade etmiştir³⁹.

35 Bkz. Peter W. Williams, 113.

36 Bkz. John Spurr, 2.

37 Bkz. Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Zeynep Aruoba, İstanbul 1984, 143.

38 Bkz. Peter W. Williams, 114.

39 Mustafa Saka, "Eksagon", <http://www.members.fortunecity.com/doststrateji/maksaka34.htm> 2.5.2005.

Diğer taraftan, Weber'in tezi ile ilgili yanlış anlamalar, onun kapitalizmi tümüyle protestanlık faktörüne indirgediği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Aslında o, Protestanlığı kapitalizmin oluşumuna yardımcı olan faktörlerden sadece biri olarak görür. Bir başka ifadeyle, Weber, üst yapı kurumlarından biri olan dinin ekonomik yapı ve davranışlar üzerinde etkili olabileceğini ileri sürmüştür⁴⁰. Weber'in Protestan ahlakından anladığı, temelde Kalvinci anlayıştır. Kalvinci görüş, her türlü mistisizmi dışlar fakat kar elde etmeye ve biriktirmeye imkan tanıyan dünyevi asketizmi (dünyevi zevklerden uzak durmak) teşvik eder. Aslında Protestanlığın, çalışmanın öbür dünyaya temelde etki etmeyeceği düşüncesi ve buna temel teşkil eden kadercilik anlayışı insanları karamsarlığa itmiştir. Bu karamsarlık, kişinin bu dünyadaki başarısını öbür dünyadaki başarısının bir işareti sayan Püritenlerin yaklaşımıyla bir ölçüde giderilmiştir⁴¹.

Ağırlıklı kanaate göre, Weber'in tezinin doğruluğu tartışılmaya devam etse de, Püriten kültürün daha sonra Amerikan karakterini ve toplumunu şekillendirmede önemli bir rol oynadığı, en azından bununla ilgili zengin bir anlayış sunduğu kabul edilmektedir.

Püritenliğin Amerika'da ne zaman gerilemeye başladığı hakkında kesin bilgilerin bulunmadığı ifade edilir. Bazıları onun etkisini 18. yüzyılın başlarında New England'da kaybettiğini ileri sürmektedir. Fakat bu görüşte olanlara göre, Jonathan Edwards ve onun öğrencisi Samuel Hopkins gibi düşünürler Püriten düşüncesini yeniden canlandırmış ve onu 1800'lere kadar canlı tutmuştur. Diğer bazıları, Kongregasyonalizmin tedricen güç kaybettiğine ve dolayısıyla Püriten etkisinde belirgin bir gerileme olduğuna işaret etmiştir. Fakat onlara göre, Jonathan Dickinson liderliğindeki Presbiteriyenler ve Isaac Backus (1724-1806) modelini esas alan Baptistler, Püriten anlayışı birçok dini grup içinde 18. yüzyıl boyunca canlı tutmuştur. Sömürge döneminin tamamında Püritenler, Amerika'da hem dini düşünce hem de kültürel kalıplar üzerinde doğrudan etki yapmıştır⁴². Diğer taraftan Püritenliğin 19. yüzyıldaki etkisinin daha dolaylı olduğu ileri sürülür. Bununla birlikte Püritenliğin, din görevlileri için eğitimin önemini vurgulaması ve onları uygulamalı olarak denemek gerektiğini savunması ilgi çekmeye devam etmiştir⁴³.

Peter W. Williams, "America's Religions" adlı kitabında, Püriten anlayışın tarihi serüveni ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "İlk Püritenler, kutsal kitaba dayalı Hıristiyanlığın geri gelmesi için çabalayarak, kendilerini İngiltere Kilisesi içindeki protestocular olarak değerlendirdi. Sürgüne gittikten sonra ise kendilerini "Yeni İsrail" olarak yorumlamaya başladılar. Ancak daha sonra tedricen bu toprakların kendilerine yabancı

40 Bkz. Kadir Canatan, "Kapitalizm, Protestanlık ve İslam", Bilgi ve Hikmet, 1993/2, 35.

41 Kadir Canatan, a.g.m., 36.

42 Alan Heimert, 383-384.

43 Henry Warner Bowden, "Puritanism, Puritans", <http://mb-soft.com/believe/txc/puritani.htm> 3.5.2005.

ve yasak olduğunu tespit ederek bu düşüncelerinden vazgeçtiler ve böylece kendilerini sadece sürgündeki İngiliz ermişler/azizler olarak telakki etmeye başladılar"⁴⁴.

Püritenliğin Hıristiyanlık tarihindeki yerini ve Püriten anlayışın boyutlarını ortaya koyabilmek için bu hareketin doğuşunu hazırlayan şartları ve onun İngiliz ve Amerikan kültürüne etkilerini tarihi gelişimi içinde bu şekilde ele aldıktan sonra, Püriten anlayışın inançla ilgili boyutuna ve bunun pratik hayata yansımalarına temas etmek gerekmektedir. Püriten anlayışın inanç boyutunu, onların doktrinel görüşleri ve teolojik yaklaşımları çerçevesinde; pratik boyutunu ise, cemaat anlayışlarına, ibadet ve ahlak alanındaki uygulamalarına dayalı dini hayatları çerçevesinde ele almak faydalı olacaktır.

3. Püriten Anlayışın Doktrinel Boyutu

Püritenlerin doktrinel esas ve teolojik anlayış bakımından hemen hemen tamamen Kalvinci olduğunu ifade etmemiz gerekir. Fakat Püritenler, doktrinel esas bakımından Kalvinci olmakla birlikte başta ahit fikri olmak üzere bazı esasları kendi teolojik yaklaşımları ile geliştirmişlerdir. Onların bu konudaki teolojik yorumları, dini hayatın pratik yansımalarına ve ahlak anlayışlarına temel teşkil etmesi bakımından önemlidir.

a. Kurtuluş ve Vaat Fikri

Püriten anlayışın temelini oluşturan doktrinel ve teolojik yaklaşımların başında onların çok önem verdiği "ahit" fikri gelir. Bir başka ifadeyle, Püriten teolojisi, bağışlanma ve kurtuluş inancı bağlamında ilahi vaade dayanır. Onlara göre, insanoğlunun asli günahattan dolayı aslında hak etmemesine rağmen kendisine sunulan bu ilahi bağışlama vaadi oldukça önemlidir ve büyük bir lütuftur⁴⁵. Püritenlere göre insanlık, kurtuluş için Tanrı'ya tam olarak bağımlıydı. Luther, Calvin ve Püritenlerin İngiltere'deki selefleri de, insanoğlunun Tanrı ile barışmasının iman vasıtası ile elde edilen inayetin bir hediyesi olarak geldiğine inanmışlardı⁴⁶.

Meşhur "Cenevre Kutsal Kitabı"na yazılan notlarda, kurtuluş konusunda vurgu, kişisel bir inayet sözleşmesi üzerine yapılmıştır. Buna göre, Tanrı kişisel inayet sözleşmesi vasıtası ile hem Mesih'e iman gereğini yerine getirenlere hayat vaat etmiş hem de merhametle bu imanı Mesih'in kurban olarak ölümü bağlamında seçtiği kimselere şartlı olarak vermiştir⁴⁷.

Püritenler teolojik yaklaşımlarını, Pavlus ve Augustine'e kadar geri giden bir geleneğe dayandırırılar. Bu gelenek insan tabiatını umutsuz biçimde bozulmuş olarak kabul eder. Bu durumda "düşmüş" insanlığın tek alternatifi, insan şahsiyetinin merkezinde giderilemez bir kötülük olduğunu kabul etmek ve bunu gidermenin yolunun tamamen yaratıcıya dayandığını bilmektir.

44 Peter W. Williams, 118.

45 John Spurr, 154.

46 Bkz. William Haller, 87, 178.

47 William Haller, 16; Francis J. Bremer, Shaping New Englands, 44.

Dolayısıyla Püritenlere göre kurtuluş, bazı günahkarları ebedi hayata katılması için nedensizce seçen Tanrı'nın hür hediyesidir⁴⁸.

Püritenlere göre iman ise, Tanrı'nın hediyesi ve insanın filidir. İman, Tanrı'nın insanoğluna harika ve olağanüstü hediyesidir ve inayet tarafından yenilenmiş ve Kutsal Ruh tarafından güçlü bir şekilde hareket ettirilmiş kalbin canlı bir şekilde işleridir. Püritenler, bu imanın itaat ile karıştırılmaması gerektiğini savunur. Onlara göre, kurtuluş Tanrı'dan geleni kabul etmemize dayanır, ona vermemize değil⁴⁹.

b. Kader İnancı

Püritenler, kurtuluş ve vaat fikriyle yakından alakalı olan "kader" doktrinini kabul ederken, Kalvinci yaklaşımı esas alırlar. Bununla birlikte Püritenler, Kalvinci katı determinist kader anlayışının garanti altına aldığı bazı olumluluklara dikkat çekerek, iki taraflı bir bakış açısı kazandırmışlardır. Örneğin, Püritenlere göre, kişinin alın yazısının, kendi erdemlerinin ötesinde, Tanrı tarafından onaylanmış olduklarını göstermesi ve seçilmemişlerin, kendi başına kalmaları adildir. Dolayısıyla kader, ilahi merhameti gösterir ve bu şekilde adalet muhafaza edilir. Kader, aynı zamanda, günahkarların sadece Tanrı'nın inayeti vasıtası ile kurtuluşunu garanti eder.

Püritenlerin bu yaklaşım tarzında kader çemberinin adalet, merhamet ve Tanrı'nın inayeti şartıyla günahkarın bile kurtuluşu gibi kavramlara vurgu vardır.

Püritenlerin yaptığı bir diğer katkı, Kalvinci yaklaşımın katılığını ve bunun yol açtığı karamsarlığı, bu dünyadaki çalışmaların Tanrı nazarındaki seçilmişliğin bir işareti olabileceği fikriyle bir nebze gidermiş olmasıdır. Buna bağlı olarak Püritenler, kader anlayışını, içinde yaşadıkları toplumun ahlaki durumunu da göz önüne alarak, onlara ahlaki niyet ve kararlılık aşlamak için de kullanmışlardır. Bir başka ifadeyle, geleneksel kader anlayışının içine umut ve cesaret kavramlarını sokanlar Püritenlerdir. Ancak bazıları bunu, onların toplumda yaygın olan davranış kalıplarına karşı doğrudan yaptıkları baskının kaynağı olarak yorumlamıştır⁵⁰.

c. Tövbe

Püritenlerin dikkat çektikleri ve Tanrı ile insanoğlu arasında yapıldığına inandıkları "inayet sözleşmesi" günahkarların kurtuluşunu içermektedir. Ancak bu, sadece iman vasıtası ile ve inayet aracılığı ile olur. Buna göre, Tanrı bu şekilde hür olarak Mesih'i ve onun faydasını insanoğluna önceden haber verir, kişiyi tekrar iman vasıtası ile Mesih'i kabul etmeye ve günahlarından tövbe etmeye icbar eder. Bu anlayış çerçevesinde Tövbe, Püriten teolojisinin önemli noktalarından biri haline gelmiştir. Zira onlar hem gerçek tövbeye önem vermişler hem bunu gerekli görmüşler hem de bu tövbenin açıktan yapılmasını istemişlerdir.

48 Bkz. John Spurr, 154.

49 John Spurr, 155.

50 William Haller, 141.

Püritenlere göre, sadece iman vasıtası ile kurtuluş, kendini disiplin altına almakla ruhani tecrübe içine aşılarmıştır. Onun etkisini ve sonucunu başarıyla elde etmek ise kendine saygı duymaya ve cesur olmaya bağlıdır. Kişi, seçilmişlerin oluşturduğu komününe görünürde kabul edilirse, tövbe ettiğini ve kalbinin değiştiğini açıkça ifade ve itiraf etmek zorundadır⁵¹.

Püritenlere göre, insanlar günahlarından yüz çevirmeleri konusunda ciddi anlamda uyarılmaya ihtiyaç duyarlar. Onlar, Pavlus'un, insanların "tövbe etmesi, Tanrı'ya yönelmesi ve tövbeye uygun amel işlemesi gerektiği"⁵² yönündeki ifadelerini esas almışlardır. Günahkar kimse, günahından, şeytandan ve bu dünyadan yüz çevirmelidir. Böyle bir tövbe kişiye bu dünyaya gıpta etmeye çok az fırsat verir ve kişiyi kiliseye taşır⁵³.

Püritenlerin bu tövbe anlayışı, toplumsal hayata yansımaları bakımından önemlidir. Çünkü onların bu konudaki teolojiye yaptıkları katkı iki boyutludur. Onlar bir yandan tövbeyi bir imkan olarak yorumlarken, diğer yandan kişiyi hem tövbe etmeye hem bu tövbeyi açıktan yapmaya hem de bu tövbeye uygun amel işlemeye zorlamışlardır.

d. Kutsallık ve Kutsanma

Püriten teolojisinde "kutsanma" kavramı da oldukça önemlidir ve kurtuluş teminatı için anahtar bir kavramdır. Bu anlayışa göre, Tanrı günahkar kimseyi bir defa kurtardığında, günahkar kimse doğruluk ve dürüstlük için çalışmaya başlar; kutsal ruh insan ruhu üzerinde faal olur ve onu hayatın fiilen kutsal olması için techiz eder. Buna kutsanma süreci denir. İnsan kutsal bir hayat yaşayarak bunun delillerini sergileyebilir. Bu konuda Püritenler hem imanlı olanların bunu bildiğini ve dolayısıyla seçilmişlerin kendi seçilmişliklerinden emin olabileceğini ileri sürmüşler hem de kişiyi kendi ruhani ve normal hayatında seçilmişliğin işaretlerini ateşli biçimde araştırmaya teşvik etmişlerdir⁵⁴.

Bazıları, Püritenlerin dindarlık anlayışlarındaki katılığı ve toplumsal denetimi onların "kutsallık" anlayışına bağlar. Zira Püritenlere göre Tanrı sadece ferdi değil toplumu bir bütün olarak kutsamıştır. Dolayısıyla toplum içindeki fertlerin kendi davranışları üzerinde yapacağı sürekli murakabe etkileşim sayesinde toplumsal bir boyut kazanacaktır. Püritenlerde dindarlığın toplumsal boyutuna yapılan bu vurgu, davranışları denetleme mekanizmasını beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak Püritenler toplumun düzenli bir şekilde yönlendirilmesi konusunda kiliseye de sorumluluklar yüklemiştir. Cemaati esas alan bir kilise ve sivil iradenin yönetime doğrudan katılması fikrinin temelinde de bu anlayış bulunmaktadır.

e. Seçilmişlik ve İşaretleri

Seçilmişlik fikri ve bunun işaretleri konusundaki düşünceler, Püriten anlayışın ve onun pratik hayata yansımalarının önemli bir boyutunu teşkil eder.

51 William Haller, 99.

52 Resullerin İşleri, 26:20.

53 Joseph Alleine, An Alarm to the Unconverted, London 1964, 37-42.

54 John Spurr, 158.

Hatta seçilme fikri, kişinin davranışlarının, seçilmişliğin önemli bir işaret olarak algılanması nedeniyle Püriten anlayışın tam merkezindedir. Buna bağlı olarak seçilme arzusu ve ümidi, onunla ilgili bilinç, onunla ilgili teminat da Püriten din anlayışı açısından temel konulardır. Bu düşünce Püriten teolojisine daimi bir canlılık vermiştir, çünkü, vaat ile şartlar, mutlak ve değiştirilemez kurtuluş vaadi ile bu vaadi kendi hayatlarına uygulamak isteyen fertlerin umutsuzlukları arasındaki gerginlik, dindar kişiyi sürekli bilinçli olmaya sevk eder⁵⁵.

Püritenlere göre, kişi, gerçek değişimi bu vaadi hayata uygulayarak yaşayabilir. Ermiş kişi ciddi bir murakabe ile bunun kanıtını, ilahi inayetin işaretlerini kendi ruhunda yakalayabilir. Püritenler kutsanmanın kurtuluşu sağladığına inanmışlardır. Onlar, seçilmişliği kurtuluşun vesilesi, kutsanmış olmayı da bunun delili kabul etmiştir. Onlara göre dindar kimse, kalbi ve hayatı üzerine devamlı dikkatli bir gözlemlerle davet edilmiş olup olmadığından emin olmaya çalışmalıdır.

Ancak, Püritenler, seçilmişlikle ilgili kanıt aramanın bir başka yolunun bulunduğunu düşünmüştür. Onlara göre, dindar, dindarlığın dış işaretlerine dayanmak yerine, ister kurtuluşun delili olarak, isterse bir hazırlık olarak Tanrı'nın sadece iman vasıtasıyla kurtuluş konusundaki kurtuluş vaadini açığa çıkarması anlamına gelen "hür inayete" güvenmelidir⁵⁶.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Püritenlerin dini tecrübesi ve kurtuluş doktrinleri, kurtuluş teminatını ifade eden "alametler", "işaretler", veya "hür inayet" kavramlarının çevrelediği alanda toplanmıştır. Çoğu Püritenin ilk tercihi; murakabe ve kendini dikkatlice kontrol etme vasıtasıyla teminat arzusuna bağlanmak ve bunun sonucunda endişe ve kendini garantiye alma çemberine girmek olmuştur. Fakat bu durum, sadece iman vasıtasıyla kurtuluş vaadine kişisel başvuru ile ilgili bir teminatır. Hiçbir Püriten kurtuluşun sadece iman vasıtasıyla inayet tarafından gerçekleşmesi dışında bir başka yolla elde edileceğine inanmamıştır. Çok az kimse kaderden kuşkulanmıştır. Dolayısıyla bazıları seçilmeye bir delil olarak kutsal bir hayat yaşarken, diğerleri bunu hür inayetin bir sonucu olarak görmüştür. Fakat Püritenler, kurtuluş için seçilmenin kutsal bir hayattan başka bir sonucunun olmadığına hemfikirdir.

4. Püriten Anlayışın Pratik Boyutu

Püriten anlayışın en önemli özelliklerinden biri, inancın pratik hayatta uygulanmasına verdiği önemdir. Onlara göre, dindar hayat tarzı ve buna bağlı olarak disiplinli ahlaki yaşantı, insanların da merak ettiği seçilmişliğin bir işareti, daha doğrusu sonucudur. Bu nedenle Püritenler dindar hayat tarzına çok önem vermişler ve dini pratikler konusunda diğer Protestan Hıristiyanlardan oldukça ileri gitmişlerdir. Püritenlerin dini hayatını teşkil eden uygulamaları; kutsal kitaba verdikleri önem bağlamında vaaz, dini sohbetler, ibadet, dua, aile terbiyesi ve duygu birliği şeklinde sıralamak mümkündür.

55 John Spurr, 159.

56 John Spurr, 163.

a. Kutsal Kitap ve Dini Vaaz

Püritenleri anlamak için kutsal kitabın onların hayatındaki yerine bakmak gerekir. Püritenlere göre, Kutsal Kitap onların en vefalı yoldaşdır. Yine onlara göre, dindar insan Tanrı'nın kelamını her an okumalı, düşünmeli, dinlemeli ve onun hakkında sohbet etmelidir.

Püritenler için nihai dini otorite Kutsal Kitaptır. Onlara göre, Kutsal Kitap, İngiliz kilisesi, kurumları, doktrinleri ve ibadeti konusunda tek ölçüdür. Onlar, Roma Kilisesinin gereksiz sakramentlere, düzmece doktrinlere ve abartılı papalık uygulamalarına sahip olduğunu ileri sürerken de Kutsal Kitabı ölçü almışlardır. Püritenler, kenarlarında yardımcı notlar içeren 1560 Cenevre Kitabı Mukaddesini, King James versiyonuna tercih etmişlerdir⁵⁷.

Püritenleri diğer Protestanlardan ayıran temel noktalardan biri, kutsal metnin otoritesine inanmakta kalmayıp onun gereklerini hayat tarzlarına yansıtması olmuştur. Hatta onlar kendi hayatlarını kutsal kitap buyruklarına göre şekillendirme konusunda model olmuşlardır⁵⁸. Nitekim Püritenlerin aileler üzerindeki etkilerinin ve kontrollerinin devam etmesi buna bağlanmaktadır. Onların dini ritüelleri doğum, evlenme ve ölüm gibi bireyin hayatındaki önemli aşamalara göre düzenlemeleri ve bu konuda Katolik uygulamalardan vazgeçmeleri reform anlayışlarının önemli bir parçası olarak kabul edilmiştir⁵⁹.

Püritenlere göre, Kutsal Kitap diğer kitapları okumaktan farklı bir şeydi. Püritenler, yaşayan bir kelimeler olarak değerlendirdikleri kutsal kitabın tecrübe edilmesi ve içselleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Dolayısıyla onlara göre dindar bir Hıristiyan, onu diğer Hıristiyanlardan farklı bir tarzda okumalı ve kavramalıydı. Püritenler, ifade biçimleri, mecazları ve hikayeleri ile kutsal kitabın bilinçlerini şekillendirdiğini ve ruhlarını değiştirdiğini ifade ederler.

Ancak, kutsal metnin kullanımı Püritenlerle Anglikanlar arasında ve daha sonra bizzat Püritenlerin kendi aralarında büyük ihtilaflara neden olmuştur. Aslında Püritenlerin ve Anglikanların Kutsal Kitap'ın nihai otoritesi konusunda hemfikir oldukları kabul edilmiştir. Fakat Püritenlerin Hıristiyanların Kutsal Kitap'ın emirlerini yerine getirmeleri gerektiğine vurgu yaptığı, Anglikanların ise daha çok Hıristiyanların Kutsal Kitap'ın yasakladıklarından uzak durmaları gerektiğine vurgu yaptıkları ifade edilmektedir⁶⁰.

Vaaz, Püritenlerin Tanrı kelamı ile ilişkilerinin somut bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Onlara göre, dini sohbetler, talimatlarla dolu yayınlara göre daha yararlı idi. Püritenlere göre, Tanrı kelamını dinlemek ibadetin bir parçasıydı⁶¹. Vaazın temel hedefinin insanları doğru yola döndürmek olduğuna inanan Püritenler, bu konuda Pavlus'un "iman dinleme ile gelir"⁶² ifa-

57 John Spurr, 171.

58 Bkz. William Haller, 123.

59 Christopher Durtson and Jacqueline Eales, 214-216.

60 William Haller, 23.

61 John Spurr, 172.

62 Romalılara, 10:17.

desini esas almışlardır. Püritenler, Tanrı kelamının, özellikle güçlü ve manevi yönü iyi olan bir vaiz tarafından açıklandığında çok daha etkili olacağını ve bunun sonuçta değişime vesile olacağını savunmuştur. Yine onlar, Tanrı kelamı vaaz edilmeksizin iman sahibi olmanın imkansızlığından söz etmişlerdir.

Püritenler çeşitli şekillerde vaaz etmekle birlikte, dini sohbetlere ayrı bir önem vermişlerdir. Onlara göre, vaizin görevi günahkârı uyararak, onun çıkarmazda olduğunu gerçek anlamda kavratmak ve tövbeye başlatmaktır. Püritenlerin irticalen yaptıkları dini sohbetlerin, uzun oluşuna rağmen sade anlatımlı ve hayatın gerçekleriyle bağdaştır nitelikte olduğu belirtilir⁶³.

Kısacası, kutsal kitap Püritenlerin bütün düşüncelerini etkilemiştir. Dolayısıyla kutsal kitap onlar için sadece manevi hayatları konusunda değil aynı zamanda etraflarındaki olayları, dünyadaki gelişmeleri ve politik yansımalarını yorumlamada da ölçü olmuştur. Onlar kutsal metni hayatlarına, ibadetlerine ve cemaat içindeki evlilik, kilisede kadınların rolü, kanunlara uymak gibi meselelerde harfiyen uygulamışlar ve bu konularda doğrudan kutsal metne müracaat etmişlerdir. Püritenler manevi istiareleri ve örneklemeleri içselleştirmişler ve onları kendi düşüncelerine göre kategorilere koymuşlardır. Bunun örnekleri, onların “kişilik geliştirme”, “iftira” ve “hürriyet” gibi terimleri ele alış ve kullanım biçimlerinde görülmüştür⁶⁴.

Kutsal Kitap, Püritenlerin tarih anlayışını da güçlü bir şekilde etkilemiştir. Onların ortaya koyduğu kutsal kitabı yorumlama geleneği, geleceğe dair haberleri içeren Daniel ve Vahiy kitapları üzerinde yoğunlaşmıştır. Onların milenyum ve buna bağlı olaylar silsilesi hakkındaki yorumlarında kendilerine has bazı sırlı ve kinayeli yaklaşımlar sergilemeleri bunun bir göstergesi olarak kabul edilmiştir⁶⁵.

b. İbadet ve Dua

John Spurr, “English Puritanism” adlı kitabında, Püritenlerin ibadet ve duanın anlamı konusundaki görüşlerini dile getiren iki şahsa atıfta bulunur. Bunlardan biri olan John Cotton’a göre, Tanrı’ya yakın durmanın amacı, onu emirlerinde, duada ve Hıristiyan duygu ve düşüncesinde keşfetmektir. Dolayısıyla “dua” Tanrı’ya giden bir yoldur. Diğer örnek ise, Lady Harley’in kendi oğluna öğüt verirken söyledikleridir. Harley, “hiçbir şey seni, değişmez görevlerin olan dua etmek ve kutsal kitap okumaktan alıkoymasın” demiştir⁶⁶. Bu iki örnek, Püritenlerin bu konudaki hassasiyetlerini ve düşüncelerini ortaya koymaktadır.

Püritenler, kutsalın peşine düşmekle, Tanrıya her zaman yakın olmaya ve özellikle onun buyruklarını başardıkları ve başaramadıkları bütün her şeyde yerine getirmeye çalıştıklarını savunmuşlardır.

63 John Spurr, 173.

64 John Spurr, 176.

65 John Spurr, 177.

66 John Spurr, 178.

İngiliz Püritenler, Mesih'le en yakın duyu birliğinin sağlandığı Evharistiya sakramentine özel önem vermişler ve dolayısıyla bu ayine en iyi şekilde hazırlanmak gerektiğini savunmuşlardır⁶⁷. Pek çok Püriten Evharistiya'ya sadece kurtulmuşların kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. Püritenlerin Evharistiya'ya herkesin kabul edilmesini istememelerinin ve bu konuda kontrol mekanizması oluşturmaya çalışmalarının temelinde bu düşünce yatmaktadır⁶⁸.

Sabbath anlayışı, yani Rabbin kutsal gününü ibadetle değerlendirmekte ısrarlı olmak düşüncesi, Püritenlerin manevi hayatının önemli unsurlarından biridir. Püritenler "sabbath"ın bütün gün devam ettiğini, bu zaman zarfında dinlenme dahil bütün din dışı faaliyetlerden uzak durmak gerektiğini düşünmüşlerdir.

Püritenler, "sabbath" gününü; aile içi ibadeti canlandırarak, hastalara şefkat göstererek ve ölümlere rahmet dileyerek değerlendirme konularında insanları teşvik etmişler ve bu güne ayrı bir önem vermişlerdir. Dolayısıyla Sabbath gününü gezme, eğlenme, spor vb. faaliyetlerle doldurmak yerine onu ibadetle değerlendirmeye dikkat çekmişlerdir⁶⁹.

Püritenler, "sabbath" uygulamasına diğer Protestanlardan daha geniş yer vermiş ve bunu Tanrı'nın yeryüzündeki bütün işlerde rehberlik ettiğine inanmış olmalarıyla açıklamışlardır. Onlar Tanrı'nın elinin her yerde olduğuna; çevrede, devlet işlerinde ve kendi kişisel hayatlarında etkili olduğuna inanmışlardır. Her olayın ilahi bir mesaj içerdiğini kabul etmek, ermiş kimseye bu mesajı kavrama ve ondan bir şeyler öğrenme görevini yüklemek, kendi çektiği eziyetleri ve gördükleri kötülükleri kutsallaştırmak Püritenlerin ilahi takdir anlayışının bir parçası olarak yorumlanmıştır⁷⁰.

c. Aile Terbiyesi

Püritenler, aile hayatına ve aile efradının terbiyesine de çok önem vermişlerdir. Onlar, dindarlığın tohumlarının çoğu zaman dindar ebeveyn tarafından ailede ekildiğine inanmışlardır. Bu düşünceyle Püriten ana-babalar dindar aile ocağını manevi bir okul haline getirmiş ve aile fertlerini dindar olmayan dünyadan uzak tutmuşlardır. Püritenlere göre, babaların ve aile reislerinin önemli bir sorumluluğu, aile içi dindarlıkları ve disiplini iyi seviyede tutmak ve devam ettirmektir. Dolayısıyla onlara göre, evi idare eden kişiler günlük duayı teşvik etmek durumundadır. Püritenler, evlatlarını her an doğruluktan sapma tehlikesi içinde görmüştür. Bu nedenle onlar temel din bilgisine önem vermişler ve çocukları korumak konusunda hassas davranmışlardır.

Püritenlere göre, dindarlığın önemli işaretlerinden biri olan terbiye; ana babaların, rahiplerin, aile reislerinin veya mürebbiyelerin, okul ve iş arka-

67 John Spurr, 179.

68 John Spurr, 180.

69 Christopher Durtson and Jacqueline Eales, 213.

70 John Spurr, 183.

daşlarının, özel öğretmenlerin ve dini açıdan iyi yetişmiş olanların görevidir. Püritenler eğitim kurumlarını, özellikle üniversiteyi, çocuklarını profan dünyadan koruyan bir ortam olarak görmüşlerdir⁷¹.

d. Duygu Birliği

• Püritenler duygu birliğine de çok önem vermişlerdir. Onlara göre, Tanrı'nın ermişlerinden oluşan bir toplum, Püriten duygu birliğinin en önemli ifadesini teşkil etmiştir. Püritenlere göre, Tanrı, toplumu ve dolayısıyla onu meydana getiren duygu birliğini bir bütün olarak kutsamıştır. Buna bağlı olarak toplum kilisenin önderliğinde düzenli bir işleyişle yönlendirilmelidir. Aile, bu duygu birliğinin sağlanmasında toplumun temel taşlarından birini teşkil etmektedir.

Püritenlere göre, bir toplumu oluşturan ve insanları birbirine bağlayan unsurlar; paylaşılmış dini sohbetler, konferanslar, umutlar ve hayal kırıklıkları, birlikte katlanılmış eziyetler, hapisane ve pansiyonlarda yapılan toplantılar, açıktan ve el altından yapılmış vaaz ve yayınlar, arkadaşlık ağı ve yazışmalar, ziyaretler, tavsiyeler ve hediyelerdir. Püritenler, bu ilişkiler ağını mahalli seviyede geliştirmiş ve belli bölgelerde yoğunlaştırmıştır⁷².

Sonuçta Püriten anlayışın özünü oluşturan özellik, onların inançları ile dini tecrübeleri arasındaki yakın ilişkidir. Bir başka ifadeyle Püriten anlayış, inancı pratiğe uygulamanın önemine vurgu yapan ve bunun hem ferdi hem de toplumsal ahlaka doğrudan yansımaları zorunlu gören anlayıştır.

Sonuç:

Püritenlik, 16. yüzyılda, İngiltere'de, İngiltere Kilisesi'nde gerçekleşen reformun arzulan seviyede olmadığını düşünen ve Katolikliğin bu kilise-deki bütün kalıntıları temizlemek amacıyla ortaya çıkan bir grubun sahip olduğu anlayıştır.

Püriten tanımlaması kendilerine ait olmasa da, onların sahip oldukları anlayışı ve yaptıkları uygulamaları ifade etmesi bakımından tarihe mal olmuş bir tanımlamadır. Onları İngiliz toplumu içerisinde Anglikanlardan tamamen ayrı bir dini grup olarak düşünmek yanlış olur. Bununla birlikte onlar kendi kimliklerini Anglikan kilise ve dindarlık anlayışında gördükleri eksikliklere gösterdikleri tepki ile ifade etmişlerdir.

Püriten anlayış genel olarak Protestan düşüncesinin bir parçası olmakla ve Kalvinci çizgiyi benimsemiş olmakla birlikte, geliştirmiş olduğu teolojik yaklaşımlar ve yaşamış oldukları dini hayat tarzı bakımından kendine has bir karaktere sahiptir. Onların Protestan düşünceye yaptıkları en önemli katkılardan biri, insanları karamsarlığa iten Kalvinci katı kader anlayışına, insanların bu dünyadaki fiillerinin öbür dünyadaki durumunun işareti olabileceği fikriyle kazandırdıkları esnekliktir. Onların dini hayatın pratik yönüne

71 John Spurr, 189.

72 John Spurr, 192.

önem vererek yaptıkları katkı ise, inanç ile dini tecrübe arasında gördükleri yakın ilişkidir. Bu yakın ilişki, onların inanç, ibadet, ahlak ve hayat tarzı arasında kurdukları bağın temelini oluşturur.

Püritenler gelenek ve akli değil, kutsal kitabı yegane otorite ve ölçü kabul etmişlerdir. Bu düşüncelerini onlar, kutsal kitabın buyruklarının mutlaka hayata geçirilmesi gerektiği fikri ile desteklemişler ve buna bağlı olarak vaa-zâ, dini sohbetlere, diğer dini pratiklere ve ahlak kurallarına büyük önem vermişlerdir. Püritenlerin kilise anlayışı ve reform konusundaki ölçüleri de kutsal kitaptır.

Püriten ahlak anlayışının ortaçağ Katolik geleneğinden beslendiği ve onunla mutabık olduğu kabul edilir. Dolayısıyla Püritenlerin tiyatroya, oyunlara, eğlenceye karşı oluşları manastır hayat tarzına olan eğilimlerine bağlanır. Hatta hafta sonundaki "sabbath" gününü dinlenme ve eğlence ile değil de dua ve dini uygulamalarla değerlendirme düşüncesi de buna bağlanır.

Püriten hayat tarzının dini bakımdan otoriter, ahlaki bakımdan katı, sosyal ve siyasi bakımdan muhafazakar olduğu kabul edilmiştir. Bununla birlikte Püritenler ferdi hürriyetin öncüleri, sadeliğin temsilcileri, ölçülü orta yolun uygulayıcıları ve parlamenter demokrasinin yandaşları olarak nitelendirilmişlerdir. Max Weber'in tezinde kanıtlamaya çalıştığı gibi, onların anlayışı ile tutumluluk, digergamlık, kendini geliştirme ve kapitalizmi destekleyen burjuva değerleri arasında ilişki kurulmuştur.

Püriten dindarlık anlayışı, toplum içindeki ferdin kendi davranışlarını kontrol etmekten başlayıp diğerlerinin davranışlarını kontrol etmeye kadar uzanan geniş bir alanı içine almaktadır. Püritenlerin bu konudaki düşünce ve uygulamalarının temelinde duygu birliğine verdikleri önem ve bunun Tanrı tarafından kutsanmış olduğu inancı bulunmaktadır.

Aile ve çocuk terbiyesi, Püritenlerin dini hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu konuda onlar, çocuklara din eğitiminin küçük yaşta ve başta aile reisi olmak üzere ehil kimseler tarafından verilmesi gerektiğini savunurlar.

Kısaca Püriten, kendi milletini "model Hıristiyan toplum" yapmak için çalışan, hem kilise hem de sivil otoritelerle yakın iletişime giren, sivil iradenin kilise yönetimine doğrudan katılmasını savunan, kutsal kitabı ölçü alan bir cemaate dayalı kilise anlayışını benimseyen, kendini bu dünyadan uzak tutmak fakat yine de onu reforme etmek isteyen, din anlayışını akıl ve kalp üzerine bina eden, kendi örnek davranışları ile insanları yönlendiren ve kendini ahlaksızlığı önlemekle mükellef sayan bir tip olarak tanımlanır.